

Ebbenhout-imitatie: Kunst en Ambacht ontmaskerd

Onderzoek naar 17de-eeuwse kabinetten

Auteurs: Flynn Hermsen, Vincent Cattersel

Te vermelden onderaan het artikel: Deze studie werd uitgevoerd aan de Universiteit Antwerpen, opleiding Conservatie Restauratie, onder leiding van prof. Vincent Cattersel en Robbe Vanmassenhove. De studie maakt deel uit van het BELSPO FED-tWIN HOME-AGE project (Prf-2020-011_HOME-AGE), een onderzoekssamenwerking tussen het Koninklijk Museum voor Kunst & Geschiedenis (Brussel) en de Universiteit Antwerpen.

Tekst:

Hoewel het einde van de 16de en begin 17de eeuw voor Antwerpen gekenmerkt werd door grote politieke en economische uitdagingen, bleek de stad een veerkrachtig centrum van handel en artistieke productie dankzij de specialisatie in de vervaardiging van luxegoederen. Een toonvoorbeeld hiervan is de 17de-eeuwse productie van de Antwerpse kabinetten. Deze functionele en hoogdecoratieve bergmeubelen symboliseerden niet enkel de welvaart en status van de eigenaars, maar ook het innovatieve collaboratieve vakmanschap en de internationale handelsnetwerken van de stad Antwerpen.

Het MAS en andere (inter)nationale musea bewaren vandaag nog tal van prachtige voorbeelden van deze meubelstukken. De Antwerpse kabinetten waren niet zomaar kasten, ze werden dankzij de samenwerking van verschillende ambachten uitvoerig voorzien van kostbare en exotische decoratieve materialen zoals schildpad, ivoor, verguld messing en bronzen ornamenten, borduurwerk, schilderijen en lakwerk.

Een van signatuurmaterialen voor de Antwerpse kabinetten was ebbenhout, een harde tropische houtsoort met een van nature diepzwarte kleur. De populariteit van ebben is vermoedelijk te wijten aan deze zwarte kleur, het versterkte de contrastwerking tussen de andere decoratieve materialen waardoor het zich perfect leende voor de barokke clair-obscur esthetiek.

Echter kende het gebruik van ebbenhout een keerzijde. Door het harde karakter was het een moeilijk te bewerken houtsoort, en doordat het werd ingevoerd uit gekoloniseerde tropische gebieden was zowel de aanvoerde hoeveelheden als de kwaliteit onzeker, wat de hoge kostprijs mede bepaalde. Bijgevolg gebruikten de 17de-eeuwse ebbenhoutwerkers alternatieve houtsoorten en kleur- en glanstechnieken om het schaarse en kostbare ebbenhout na te bootsen.

*Figuur 1: 17de -eeuws Kunstkabinet met miniatuurschilderingen naar Otto van Veen
Afbeelding © Collectie Stad Antwerpen, MAS (inv. Sm.0774.1-3).*

Ambacht en imitatie

Vanaf 1621 werden de Antwerpse ebbenhoutwerkers verbonden aan de Schrijnwerkersgilde. Archiefdocumenten uit datzelfde jaar, en later in 1661, tonen aan dat er spanningen binnen het ambacht ontstonden: sommige ebbenhoutwerkers wisten goedkopere houtsoorten zodanig zwart te kleuren dat deze vrijwel niet te onderscheiden waren van echt ebbenhout. Deze frauduleuze praktijk leidde tot concurrentiële ongelijkheid en vormde een ernstige bedreiging voor het imago van de stad Antwerpen als productiecentrum van luxegoederen.

*Figuur 2: Macroafbeelding van profiellijst met ebbenhout-imitatie
Afbeelding © Collectie Stad Antwerpen, MAS (inv. Sm.0774.1-3). © Flynn Hermesen.*

Om de eerlijke concurrentie en het kopersvertrouwen te beschermen voerde de Gilde volgende regel in: voortaan moesten meubels met imitatie-ebbenhout gekenmerkt worden met het slagmerk 'S'. Het niet navolgen van deze regel werd zwaar bestraft. Zo bepaalt de ordonnantie dat elk ongemarkt meubel met imitatie-ebbenhout verbeurd werd verklaard en bestraft werd met een aanzienlijke boete van 24 gulden. Deze regelgeving toont aan hoe goed de 17de-eeuwse kleurtechnologie was om esthetische eigenschappen van natuurlijk ebbenhout te imiteren.

Immitatietechnieken voor ebbenhout

In 17de en 18de-eeuwse kunsttechnologische bronnen worden houtsoorten zoals taxus, perenhout of andere fruitbomen aangehaald voor het imiteren van ebbenhout. Het zwarten van deze alternatieve houtsoorten gebeurde met verschillende kleurtechnologieën, zoals het aanbrengen van een zwarte verf- of laklaag, het chemisch zwart kleuren van het hout (beitsen), of het gecontroleerd verkolen door verhitting (carboniseren). De gewenste glansgraad werd vervolgens bereikt door het zwartgekleurde hout te bruneren, te polijsten, en/of te voorzien van een vernislaag.

Het onderzoek

Om historisch en kunsttechnologisch inzicht te krijgen in de toepassing van ebbenhout-imitatie werden voor de Masterthesis van Flynn Hermesen zeven 17de-eeuwse Antwerpse kabinetten in Vlaamse en Brusselse musea onderzocht. Hiervoor werd met moderne chemische analysetechnieken getracht de kleurtechnologie en de gebruikte houtsoorten te achterhalen. Ook werden historische bronnen en testpanelen bestudeerd.

Het resultaat? In drie van de zeven kabinetten werden aanwijzingen gevonden voor het chemisch zwart kleuren van het imitatiehout. Één van deze drie bevindt zich in de collectie van het MAS, namelijk Sm.0774.1-3 (zie Figuur 1 en 2). Dit gaat over een visuele, hout en kleuranalyse. Een ander kabinet van het MAS werd ook onderzocht, maar hier werden geen aanwijzingen gevonden voor imitatie (AV.7024).

*Figuur 3: De foto toont het uitvoeren van de chemische analyse met behulp portable-XRF om de materialen en technieken van het zwartgekleurde hout op dit 17de-eeuws kabinet te identificeren.
Afbeelding © DIVA Antwerpen (inv. S58/66) © DIVA, Flynn Hermesen.*

Conclusies en relevantie

Hoewel de steekproef van zeven kabinetten klein is, lijkt dit onderzoek aan te tonen dat de praktijk voor het imiteren van ebbenhout, net zoals de contemporaine archiefdocumenten aangeven, effectief werd toegepast. Echter is verder onderzoek op een groter corpus nodig om aan te tonen of deze imitatie een noodzakelijkheid was door de variabele aanvoer en kwaliteit van natuurlijk ebbenhout, een moedwillige frauduleuze praktijk, of uit een combinatie van deze en andere factoren.

Voor vandaag is dit onderzoek inmiddels wel waardevol:

- Het helpt musea en restauratoren om vragen rond authenticiteit beter te beantwoorden.
- Het toont aan dat imitaties vaak zo verfijnd zijn dat ze, net zoals in de 17de eeuw, zonder chemische analyses nauwelijks te onderscheiden zijn van echt ebbenhout.
- Het bestuderen van deze historische kleurtechnologie helpt inzichten te geven om zelf duurzame en ecologisch verantwoorde alternatieven aan te maken in plaats van beschermde houtsoorten te gebruiken.